

**MUHTAR AVEZOV'UN HİKÂYELERİNDEKİ ÖRTMECELERİN
TÜRKİYE TÜRKÇESİNE ANLAM VE YAPI BAKIMINDAN
ÇEVİRİSİ***

**THE TRANSLATION OF EUPHEMISTIC WORDS IN MUXTAR
AUEZOV'S SHORT STORIES INTO TURKISH IN POINT OF
MEANING AND STRUCTURE**

Gulmira OSPANOVA**

Öz

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Türk dünyasında yer alan dil ve edebiyat alanlarındaki gelişmeler, lehçeler arası çevirilerdeki problemleri de gün ışığına çıkarmıştır. Türk lehçelerinin birbirleriyle olan yakınlık ve benzerlikleri çevirilerde büyük ölçüde kolaylık sağlamanın yanı sıra bazı sıkıntıları da beraberinde getirmiştir. Bir Türk lehçesinden diğerine aktarma yapan çevirmen, kelime hazinesi, söz dizimi, anlam değişimleri bakımından doğal olarak birtakım sorunlarla karşılaşmaktadır. Bunların başlıcası; yazılışı, söylenişi aynı veya benzer olan söz/sözcüklerin farklı lehçelerde değişik anlam taşıması ve çevirmeni yanlışta sevk edebilmesidir. Ayrıca kalıp sözler, atasözleri, deyimler ve ses taklidi sözcükler gibi dil unsurları da çeviride karşılaşılan zorlukların birkaçıdır.

Bu çalışmada çağdaş Kazak Edebiyatı'nın klasik yazarlarından Muhtar Avezov'un altı hikâyesinin Türkiye Türkçesine çevirisi değerlendirilmiştir. Çevirilerde geçen örtmece söz ve sözcükler ele alınarak konularına göre incelenmiştir. Bunlar ölüm, hastalık gibi tabu engeline takılan konulardır. Bu yüzden söz konusu olgularla ilgili kavramlar örtülü ve daha uygun söz/sözcüklerle karşlanır. Ayrıca çalışmada lehçeler arası edebiyat çevirilerinde örtmece söz/sözcüklerle ilgili dikkat edilmesi gereken hususlar ele alınmıştır. Örtmece ile ilgili çevirilerde göz önünde bulundurulması gereken özellikler tespit edilmiştir. Böylece örtmecenin dildeki yeri ve önemi üzerinde durulmuş; Kazak Türkçesi ile Türkiye Türkçesinde kullanılan örtmeceler arasındaki benzerlikler ve farklılıklar tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Örtmece, lehçeler arası çeviri, kaynak dil, hedef dil, hikâye.

Abstract

Together with the dissolution of the Soviet Empire, the problems with regard to translations among Turkic dialects and countries have come out. Although Turkic dialects are related to each other and have similarities, the relations and similarities cause some problems with this regard, too. The

* Bu çalışma, 23-24 Ekim 2015 tarihlerinde Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi tarafından düzenlenen VI. Uluslararası Türkoloji Kongresi'nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

** Dr., Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Filoloji Fakültesi, Türk Filolojisi Bölümü, gospanova@hotmail.com

translator by translating a text from one dialect into other encounters with some problems with regard to lexicology, syntax, semantics and meaning changes. The main problem encountered with is translating those words that have same structure but different meaning, or vice versa. In addition, some phrases, proverbs, idioms, onomatopoeic words cause a sense of confusion between source dialect and target dialect.

In this study, the translations of classical Kazakh writer Muxtar Auezow's six short stories into Turkish is evaluated. The euphemistic words that taken place in the short stories and handled according to their subjects are analyzed. These are the words that have bad meanings or bad connotations in a society such as the words whose meanings are related to death and illness. Because of this, the signifiers of signified related to these phenomena are met with more appropriate and suitable words or phrases. In addition to this, the issues with regard to euphemism is handled by translating a text from a dialect to another. The rules in translating euphemistic words or phrases will also be determined. In doing this, the place and the importance of euphemism in a literary text and in a society will be explored from different perspectives. In addition, the similarities and differences between Kazakh and Turkish in terms of euphemism and taboo is discussed in detail.

•

Keywords

Euphemism, translation, source language, target language, short story.

GİRİŞ

İnsanlar dinî, sosyo-psikolojik vd. nedenlerle yazılı ve sözlü iletişimde uygunsuz buldukları kelimeleri değiştirerek daha güzel, olumlu veya en azından nötr olanlarını kullanma eğilimi gösterirler. Örtmece için 'iyi adlandırma'nın yanı sıra 'güzel adlandırma' ifadesini de kullanan Aksan (2003: 98), örtmeceyi şöyle tanımlar: "Güzel adlandırma, kimi varlıklardan, nesnelere söz edildiğinde doğacak korku, ürkme, iğrenme gibi duyguların, kötü izlenim ve çağrışımların önlenmesi amacıyla yönelen ve dünyanın her dilinde rastlanan bir değiştirme olayıdır." Denebilir ki, örtmece en güzel şekilleriyle edebî eserlerde kullanılır. Bir halkın dünya görüşü, estetik anlayışı deyim ve atasözlerinde olduğu gibi bunlarla çoğu zaman örtüşen örtmecelerde de yer alır. Bu yüzden edebî eserlerin, dolayısıyla örtmecelerin başka dile/dillere doğru çevrilmesinin önemi ortadadır.

Palmer'e göre yorumlama ile çok sıkı ilişkisi olan çeviri, "basit bir eşdeğerlik kaygısı ile değil, yazarın içerisinde bulunduğu dünyanın (tarihsel ya da uzaysal) çevirmen tarafından anlaşılıp okuyucu için uygun bir yorumla" yapılmalıdır (bk. Uslu 2007: 46).

Bu çalışmada, Kazak Türkçesinin yapısal zenginliğini ortaya koyan örtmecelerin hedef dile nasıl aktarıldığı, anlam ve yapı olarak aynı özellikleri taşıyıp taşımadığı incelenmiştir. Kaynak dilden hedef dile çevrilen örtmecelerin o dildeki örtmecelerle mi yoksa başka söz/sözcüklerle mi karşılandığına, bunların aynı anlam gücünü taşıyıp taşımadığına dikkat edilerek örtmecelerin esere kazandırdığı ifade zenginliği vurgulanmıştır.

Araştırmada örtmece ile ilgili daha önce yapılmış çalışmalardan Zelenin, Ahmetov, Killi, Güngör, Demirci, Karabulut-Ospanova'nın çalışmaları gözden geçirilip elde edilen örtmeceler konularına göre sınıflandırıldı. Bunlar: Ölümle ilgili, hastalıkla ilgili ve eş için kullanılan örtmeceler olmak üzere üç grupta toplandı. Sayı ve ifade gücü bakımından hayli zengin olan ölümle ilgili örtmeceler kendi içinde alt başlıklara ayrılarak ele alındı.

1. ÖLÜMLE İLGİLİ ÖRMECELER

1.1. Ölümün Yaklaştığını İfade Eden Örtmeceler

Hikâyelerde geçen kimi örtmeceler hedef dile birebir aktarılmış şekliyle karşımıza çıkar. Kaynak dile özgü bir ifadenin hiç zorluk çekilmeden, hem anlam hem de yapı bakımından değişikliğe uğramadan hedef dile aktarıldığı görülür.

Endi kartayıp törimnen körim juvık bolğanda kudaydan ertengi-keş tileytinim: "Jakıbımnın jamanatın estirtpe, osımın aldında al!" devşi edim. (KK/270-271)¹

Artık yaşlanıp, baş köşemden mezarım daha da yakınlaşmış. Allah'ıma; "Yakup'unun acısını bana gösterme, ondan önce beni al." demiştim. (KG/81)

Kaynak dilde ölümün kaçınılmaz olduğu anlatılırken başvuru deyimlerden *bir ayağım körde*, *bir ayağım jerde* örtülü ifadesinde geçen *jer* 'yer' sözcüğü hedef dilde mezar anlamını da veren *çukur* sözcüğüyle karşılanmıştır. Böylece her iki ayağının da mezarda olduğu anlamı çıkar. Oysa ki *bir ayağı mezarda*, *bir ayağı yerde* şeklinde birebir örtüşen bir aktarıma veya Türkiye Türkçesinde var olan *bir ayağı kıyıda*, *bir ayağı kuyuda* örtmece niteliğindeki deyime başvurulabilirdi.

¹ Örtmece örneklerinin bulunduğu alıntılar Muhtar Avezov. *Hikâyeler* adlı kitaptan yapılmıştır. Kitabın künyesi kaynakçada gösterilmiştir.

Men bolsam – sarnagan tilimnen baksa tügim kalmagan, kayratım kaytkan, bir ayagım körde, bir ayagım jerde turgan kuvargan bir kempirmın. (KK/264)

Bense konuşmaktan başka bir şeyi kalmamış, gücü tükenmiş, bir ayağı mezarda, bir ayağı çukurda duran tükenmiş bir kadımın. (KG/75)

Kaynak dilde ölmek üzere olan insanın durumunu anlatan *kısılip jatuv* ifadesinin Türkiye Türkçesinde anlam bakımından tam karşılığı, bir örtmece olan *can çekişmek*dir. Hedef dile aktarımında ise *hasta yatmak* ifadesi tercih edilmiştir. Böylece söz konusu ifadeye yüklenen örtülü anlam hedef dilde bozulmuş ve eş değerlik sağlamada sapma görülmüştür:

... Mukaşım kısılip jatkada, daladan et tavsılsa – soyıp alamız ba dep jürgen jalgız tuv koyımdı aketti goy. (KK/265)

... Mukaşım hasta yatarken dara düştüğümüzde keseriz diye düşündüğümüz besili koyunumuzu elimizden almadı mı sanki. (KG/76)

1.2. Yolculuğa Benzetme Yoluyla Yapılan Örtmeceler

Avezov'un hikâyelerinde ölüm, yolculuk gibi algılanır; bir seyahat, gidiş ve mekân değiştirme olarak telakki edilir. Ölüm, hayatı ve sevdiklerini terk edip başka bir dünyaya gidiştir. Bu durum, Türk kültüründe genel olarak görülen bir yaklaşımdır. Böylece kaynak dilden hedef dile birebir aktarılan örtmece, her iki kültürün örtüşen yansıması olarak karşımıza çıkar:

-Ajetay, meni kimge tastap kettin?! Meni nege ala ketpedin, menin kangıp kalganım ba? (J/204-205)

-Büyükanneciğim! Beni kime birakıp gidiyorsun?! Niçin beni de götürmüyorsun? Bu dünyada tek başıma bırakıyorsun. (Y/23)

Kaynak dilde *düniye saluv* 'ölmek, dünyadan göç etmek' anlamını taşıyan bir örtmece ifadedir. Nitekim hedef dile de *dünyadan göçmek* şeklinde çevrilerek hem anlam hem yapı bakımından kaynak metne sadık kalındığı görülür. Ancak yine 'ölmek' anlamında *jüre berdi* 'yürüyüp gitti' şeklindeki ifadenin hedef dilde ifadelendirilişi için aynı şeyi söyleyemeyiz. Bir asıl ve bir yardımcı fiilden oluşan bu birleşik yapı hedef dilde tek fiille karşılanmıştır:

Balam düniye salıp jüre berdi. (KK/267)

Çocuğum dünyadan göçtü, gitti. (KG/78)

Küşikpay batır jiyırma bir jasında düniye salgan eken. (KK/254)

Küşikpay Batur, yirmi bir yaşında bu dünyadan göçmüştü. (KG/67)

Kaynak dilde 'ölmek' anlamında *ketuv* 'gitmek' örtmecesi kullanılmasına rağmen, hedef dilde bunun yerine başka bir örtmece olan *kaybetmek* tercih edilmiştir. Böylece temel anlamlarından uzaklaşan sözcüklerden örtmece olarak anlamsal boyutta eş değerliğin sağlanması yeterli görülmüştür:

At ketkenmen, koyınındağı altı atar, moyınındağı miltık kerek dese suv da bolmastañ aman kalıptı. (KKO/398)

Atını kaybetse de koyınındaki altı atar, omzundaki tüfeği sağlam kalmış. (KKV/187)

1.3. Dem (Nefes), Jan (Can) Sözcükleriyle Yapılan Örtmeceler

İnsanoğlu yaşadığı sürece nefes alır, kalbi ve nabızı atar. Ölümün gerçekleşmesiyle birlikte ise bunların hayati fonksiyonları sona erer. En önemli ölüm belirtilerinden olan bu fonksiyonların durması, ölümü ifade eden örtmece unsurlarına dönüşerek karşımıza çıkar. Bunlardan bazıları *demi üziluv* 'nefesi/soluğu kesilmek' ve *üziluv* 'kopmak, kesilmek' örtmece ifadeleridir ki, deyim olarak her iki lehçede de farklı anlamları karşıladıkları görülür. Bunun için söz konusu örtmece ifadelerinin hedef dile aktarımında *son nefes* ve *son nefesini vermek*

örtmeceleri en uygun karşılıklar olarak görülmüştür:

Kasımğa özge öliktin barinen ajesinin öliği batıp edi, ajesi demi üzilgen müynetine şeyin karsı aldında, ayak jağına Kasımdı otırgızıp koyıp, sodan közin almay jatıp üzilgen. (J/205)

Kasım'a büyük annesinin ölümü daha zor gelmişti. Büyükannesi, son nefesine kadar, Kasım'ı ayakucuna oturtmuştu. Son nefesini verirken bile gözünü ondan ayırmamıştı. (Y/23)

Aşağıdaki örnekte geçen *üzilip jüre berdi* 'nefesi kesilerek yürüyüp gitti' şeklindeki örtmece, eksiltili ifade olan *üzil-* (*demi üzil-*) fiilinin zarf-fiil eki almış şekli ve *jür-* 'yürü-' asıl fiili ile *ber-* 'ver-' yardımcı fiilinden oluşmuş birleşik bir yapıdır. Hedef dilde ise yapı bakımından farklı, bir isim ve bir fiilden oluşmuş *can ver-* örtmecesi tercih edilmiştir:

Keyingi jurt şuvlap julap, üstine kelip üyilgen uvakıtta, Azimhan üzilip jüre berdi. (KS/220)

Arkadaki halk, başına ağlaşarak toplandığında Azimhan orada can verdi. (YG/37)

Dünya hayatının aslında insan ruhunun var oluşunun bir evresi olduğunu ve ölümle birlikte ruhun/canın bedenden ayrılarak sonsuzluğa geçişini sembolize eden örtülü ifadelerden bazıları *jan beruv* 'can vermek' ve *janı şıguv* 'canı çıkmak'tır. Bu örtmecelerin her iki dilde anlam ve yapı bakımından aynı olduğu görülür.

Kari kevdesinen janı şıkkanda, Kasımğa endiği kaygının kanşalık avır bolatının bilip, bunun sorlı bolgan pişinin körwoge özinin közi şıdamay, esirkep, barlık küşin jiyip, ezuv tartıp külgen sıyaktanıp jatıp edi. (J/205)

Yaşlı bedeninden can çıkana dek, Kasım'ın bundan sonra çekeceği çileyi düşünmüş, zavallı torununun çaresizliğini hissedip iç çekerek bütün gücünü toplayıp son nefesini verirken yavrucuğu üzülmesin diye yüzündeki gülümsemeyi eksik etmemişti. (Y/23)

Geçici bir süre için emanet olan can, günü geldiğinde sahibine geri verilir. Bu durum hedef dilde tam olarak örtüşen bir ifadeyle karşılanmıştır.

Sonan son basın onga karatuvga gana şaması kelip, jan tasilim kılğan. (KK/254-255)

Başını sağına çevirecek kadar son bir kez gücünü toplayıp orada canını teslim etmişti. (KG/67)

Bir emanet olarak insana verilen can, Allah tarafından geri alınır. Bu inanç her iki dile aynı şekilde yansiyarak anlamsal ve yapısal bakımlardan tam örtüşen örtmeceleri ortaya çıkarır.

Korkıpa, Kozıbak almaydı, kuday aladı janındı. (KKO/355)

Korkma, Kozıbak canını alamaz, Allah alır. (KKV/153)

1.4. Başka Bir Dünyaya Geçmeyi veya Yer Değiştirmeyi İfade Eden Örtmeceler

Kazak Türkçesinde temel anlamı 'geçmek' demek olan *ötuv* fiili ölümü anlatmada sıkça başvurulan örtmecelerdendir. Kaynak metinde de geçen bu örtmece sözcüğün hedef dile aktarımında örtmecenin değil, doğrudan kullanımın tercih edildiği görülmüştür. Böylece hikâyelerde toplam dört yerde geçen *ötuv* örtülü ifadesi, üçünde doğrudan *ölmek* fiiliyle ve yalnız bir yerde *ruhunu teslim etmek* şeklindeki bir başka örtmeceyle karşılanmıştır. Böylece yapı bakımından farklılık ortaya çıkarken anlamsal boyutta bir eş değerlik yeterli görülmüştür:

Ajesi ötken son jakınımin dep, janı aşıgan iye bolıp şıgıp, İsa degen ayağını Kasımdı kolına aldı. (J/206)

Büyükannesi öldükten sonra "Yakınıyım" diyerek, ona kol kanat germeye çalışan İsa adındaki akrabası onu yanına aldı. (Y/24-25)

Ol Cameştin biyilgi ötken apkesi Kadişanın ömiri bolatın. (EK/245)

Cameş'in bu sene ölen ablası Kadişa'nın ömrüydü. (EG/59)

Jalgız-ak ötetininen bir kün burın kolına kağaz-karındaş alıp, esep-kiysabın jazdı. (KK/267)

Yalnız ölmeden bir gün önce eline kağıdı kalemi alıp hesabını kitabını yaptı. (KG/78)

Algaş avlına Kadişanın öterde aytkan sözimen Kenjehannın surata jibergen kisisi kelgende, ... (EK/233)

İlkin, obaya Kadişa'nın ruhunu teslim ederken söylediği vasiyete dayanarak ve Kencehan'ın isteği doğrultusunda gönderilen kişi geldiğinde... (EG/48)

1.5. Dönüşe Benzetilmek Yoluyla Yapılan Örtmeceler

Ölüm, bir dönüştür; Allah'tan gelen insan, ölümlle birlikte Allah'a geri döner. Bu bağlamda Kazak Türkçesinde en fazla kullanılan örtmece *kaytıs boluv'*dur. Bu örtülü ifade hedef dile aktarılırken hem yapı hem de üstlendiği fonksiyon açısından tamamen değişikliğe uğramıştır. Böylece isim ve yardımcı fiilden oluşan birleşik fiil şeklindeki bu söz, örtmece olmayan ve tek fiilden oluşan bir yapıyla karşılanmıştır:

Sol halmen jürgende Azimhannın burıngı alğan kelinşegi kaytıs bolğan. (KS/216)

Vaziyet böyleyken Azimhan'ın daha önce evlenmiş olduğu hanımı öldü. (YG/34)

Biyilgi jil jazga salım Kadişa kaytıs bolğanda artında bir erkek, bir ayel balası kalğan. (EK/232)

Bu yıl, yaza doğru Kadişa öldüğünde arkasında bir erkek, bir de kız çocuğu bıraktı. (EG/48)

Ol kaytıs boldı. (KKO/320)

O öldü. (KKV/123)

Aynı yapının yalnız bir yerde yapı bakımından farklı, ancak yüklendiği anlam açısından bir örtmece ile karşılandığı görülmüştür:

Azimhannın kırkı ötken son jalğızdın kaygısın kötere almay, burın kariliktin özi de jenuoge aynalğan Üsen de kaytıs boldı. (KS/221)

Azimhan'ın kırkı geçtikten sonra yalnızlığın kahrına dayanamayıp yaşlılık ağırlığını hissettirmeye başladığı dönemde Üsen de bu dünyadan göçtü. (YG/38)

1.6. Kazak Örf ve Âdetlerini Yansıtan Örtmeceler

1.6.1. "Karalı" (yas, yaşlı) kavramı

Yaşlı kavramı Kazak Türkçesinde *karalı* sözcüğüyle karşılanır. Böylece ölü yakınlarının matemli süreci anlatılırken örtülü anlatım sağlanır. Yapı bakımından *kara* 'siyah' ismine -li ekinin eklenmesiyle oluşturulan bir sıfat niteliğindeki bu kelime için, hedef dilde birebir örtüşen *yaşlı* sıfatının kullanılması dışında, çeşitli yollara da başvurulduğu görülmüştür:

Köp jil boyına sozulğan karalı küy Karagöz ömirinin kalpı bolğan. (KS/213)

Uzun yıllara dayalı yaşlı hal, Karagöz'ün yaşam tarzı olmuş. (YG/31)

Karalı sıfatı için hedef dilde *yas dolu* şeklindeki isnat grubu da tercih edilmiştir. Böylece söz konusu örtmecenin çevirisinde yapı bakımından kaynak metinden uzaklaşmış, ancak anlamsal boyutta eşdeğerlik sağlanmıştır.

Altı jil – karalı kaygılı altı jil ötti. (KS/213)

Altı yıl... Yas ve üzüntü dolu tam altı yıl geçti. (YG/31)

Aşağıdaki cümleler için de benzer yaklaşımlar sergilenmiştir. Böylece *yasa bürünmüş* şeklinde bir sıfat-fiil grubu ve *yasa boğmak* şeklinde bir deyim tercih edilmiştir:

Sodan beri Karagöz karalı tor bulbulınday, bul tösektin iyesi. (KS/213)

O zamandan beri Karagöz, yasa bürünmüş, kafesteki bir bülbül misali bu yatağın sahibi. (YG/31)

Ayak astınan kelgen bir kaza bir-ak künnin işinde Karagözdi karalı gılıp, kangırtıp ketken... (KS/215)

Aniden gelen felâket, bir gün içinde Karagöz'ü perişan edip yasa boğdu. (YG/33)

Yas alâmetlerinden olan *karalı javlık* 'yas örtüsü' örtünme kavramının karşılığı hedef dilde *yas örtüsü* ve *siyah başörtüsü* şeklinde yansıtılmıştır:

Karagöz 32-ak jasta. Karalı javlık salınıp, kızuvlı bazar esigin japkanma altı jil boldı. (KS/215)

Karagöz sadece otuz iki yaşındaydı. Yas örtüsünü başına takıp, sevinç ve mutluluk kapısını kapayalı

altı yıl olmuştu. (YG/32)

Künde tirşiligine irza bolgan jurt uykıda jatkan kulkın-saride, munayıp batkan beyvakta Karagöz karalı javlıgımen betin javıp otırıp, zarlanıp davıs aytatın. (KS/221)

Gündelik hayatından memnun olan yurt uykuya daldığı zaman, Karagöz siyah başörtüsünü yüzüne örtüp ağıtlar söylerdi. (YG/38)

1.6.2. Estirtuv

Eskiden Kazak Türklerinde ölüm çeşitli yollarla duyurulurdu. Bunlardan biri, ölüm haberini getiren kişi, atın üzerinde köye hızla girerdi. Böylece köy halkı hiç konuşmadan da ölüm mesajını almış olurdu (Matjanov 2007: 182). Nitekim bu durum incelediğimiz hikâyelerde de görülmüştür.

Bul şuv avılga karay at koyıp, "oy bavırındap" kele jatkan jilkışılar men kuvgınşılar şuvı. (KS/220)

Bu sesler, obaya doğru at koşturup "Vah kardeşim" diye gelmekte olan yilkıcı ve arkadaşlarının sesiydi. (YG/37)

1.6.3. Ağıt yakmak

Kazak geleneklerinde ölen kimse için 'ağıt söylemek' anlamında kullanılan çeşitli ifadeler vardır. Ele alınan hikâyelerde tek kullanılan şekil *davıs aytuv* hedef dile çevrilirken *ağıtlar söylemek* ve *ağıtlar yakmak* örtmeceleri tercih edilmiştir:

Künde tirşiligine irza bolgan jurt uykıda jatkan kulkın-saride, munayıp batkan beyvakta Karagöz karalı javlıgımen betin javıp otırıp, zarlanıp davıs aytatın. (KS/221)

Gündelik hayatından memnun olan yurt uykuya daldığı zaman, Karagöz siyah başörtüsünü yüzüne örtüp ağıtlar söylerdi. (YG/38)

E, taniri, jok boldı, öldi,- dep, ayelder zar salıp, davıs aytıp, üyge kirdi. (KK/278)

-Ah! Tanrım yok oldu, öldü diye hanımlar sesli sesli ağlayıp, ağıtlar yakarak eve girdiler. (KG/87)

1.6.4. Könil aytuv

Vefat eden kişinin yakınlarına taziyeye gelenler sabır ve teselli sözleri söylerler. Buna Kazak Türkçesinde 'gönül, niyet bildirme' anlamına gelen *könil aytuv* adı verilir. Aşağıdaki örnekte baş sağlığı dilemenin kaynak metindeki şekline anlamsal boyutta sadık kalınarak çevrildiği görülür:

Akan kuran okıdı. Artınan Akan da, Kaltay da üy-işimen amandasıp, kempirge karap:

-Kuday isi sıpayışılık, akırının kayırın bersin! dep jaylap könil ayttı. (KK/263)

Akan Kur'an okudu. Ardından arkadaşı Kaltayla ev ahalisiyle selamlaşıp ihtiyara dönerek:

-Tanrı geride kalanların yardımcısı olsun, diye gönül alıcı sözler söyledi. (KG/74)

1.7. Mezar İçin Örtmece Kullanımı

Ölümün bir tabu oluşu, ölümü hatırlatan her şeyin de tabu engeline takılmasına neden olmuştur. Bu bağlamda hem ölüye duyulan sevgi ve saygının hem de korkunun, ölünün defnedildiği yere karşı da saygılı olmayı gerektirdiği düşünülebilir. Çünkü "Ölümün varıp eğleştiği yer yani mezarlık, dünyaya ait olan bedenin gideceği son noktadır." (Törenek 2005: 130). Durum böyle olunca Kazak Türkçesinde mezar için, söylendiğinde oluşturacağı etkinin en aza indirileceği örtülü ifadelerden Arapça 'ev' anlamını taşıyan *beyit* ve 'ziyaret' kelimesinden ortaya çıkan *ziyarat* vd. kullanılır. Kaynak metinde birçok yerde geçen bu örtülü ifade için hedef dilde *mezar* kelimesi kullanılmıştır:

Gazizanın könlinde kalgan oydın en akırgı buyırığı: akesi men bavırının beyitine barıp, ekevinin

arasında oturup zarlav! (KK/276)

Gaziza'nın gönlünde kalan en son arzusu... Babasıyla kardeşinin mezarına varıp, ikisinin arasına çöküp hučkıra hučkıra ağlamaktı. (KG/85)

Onun beyiti Ulitavdın bökterinde alısta kaldı. (J/206)

Onun mezarı Uludağ'ın eteklerinde çok uzaklarda kalmıştı. (Y/24)

Bunun üy işimen botaday bozdap, beyit başında da kattı küniirenip julaganın körgende tiri jannın barinin say-süyegi sırkıragan. (K/304-305)

Bunu ev içiyle ağıtlar yakıp mezarı başında sicim gibi gözyaşlarını dökerken gördüğünde, insanın kemikleri ufalanıyordu. (K/110)

Ölümün soğukluğu, ölümle ilgili her şeyi soğuk algılamamıza neden olmuştur. "Gidilmesi veya görülmesi hoş olmayan yerlerin adları doğrudan değil, dolaylı olarak verilir. Halk arasında uzlaşma olduğu için anlam doğru şekilde ortaya çıkar." (Karabulut - Ospanova 2013: 127). Böylece ölen birini ziyaret etmek, mezarlığa gitmek kavramları, kaynak dilde *basına baruv* 'başına gitmek' ifadesiyle karşılanır ve incelediğimiz hikâyelerde de aynen geçer:

... sol kıstav manında ziyratı bar ake-şeşelerinin basına barmakşı edi. Olardın basına mal soyıp aparıp, kuran okıtamin degende, aldında İsa men Kadişa ursıp, kabil almay, maldı soygızbay koygan. (J/209)

... kışlak ciovarında bulunan anne babasının bulunduğu mezara gitmekti. Onların mezarı başında kurban kesip, Kur'an okutacağım dediği zaman, İsa ile Kadişa kendisini azarlayıp buna izin vermemişlerdi. (Y/27)

Kazirgi Kasımın oyu endi baratın korgan jok bolgandıktan sol koraga barıp, sol manayda kalgan jataktarga jetip, tav bökterindegi ake-şeşelerinin basına barıp, kabırın kuşaktap julav edi. (J/209-210)

Şimdi Kasım, artık gidecek yeri olmadığı için o mekana giderek kabristana ulaşım, dağın eteğindeki anne babasının mezarı başına gidip kapaklanarak doyasıya ağlayabilirdi. (Y/27)

1.8. Ölü İçin Örtmece Kullanımı

Kaynak dilde "ölü, ceset için bedeninin tamamını söylemek yerine süyek 'kemik' kelimesini kullanarak bir bakıma bedenden ayrılmaya işaret edilmektedir." (Karabulut-Ospanova 2013: 126). Hedef dilde de ölü için kullanılan *cenaze*, *naaş*, *merhum*, *müteveffa*, *mevta*, *meyyit*, *cansız beden*, *ruhsuz beden*, *cansız vücut* gibi daha uygun ve saygı içeren ifadeler (Ospanova 2014: 72) olmasına rağmen, çeviride ölü ve ceset şeklindeki doğrudan anlatım tercih edilmiştir:

... gazizderinin süyegin suvık kabırğa salganın oylaganda, arkaşan Gazizanın jüregi şaşşıp, öni kaşıp, közinen ıstık jası tamşılup ketuvsı edi. (KK/261)

... merhumların ölüsünü garip bir kimse gibi defnettiklerini düşündüğünde Gaziza'nın yüreği parça parça oluyor, beti benzi soluyor, gözlerinden sıcak damlalar süzülüyordu. (KG/73)

Jiyılğan agayındarı köp izdemey-ak eki jas beyittin arasında ölik bolıp kalgan Gazizanın süyegin tavıp aldı. (KK/279)

Toplanan akrabaları, çok geçmeden iki taze mezarın arasında Gaziza'nın cesedini buldular. (KG/87)

1.9. Ölümle İlgili Diğer Örtmeceler

İncelenen hikâyelerde 'ölmek' anlamında yer alan örtmece söz/sözcükler hayli kabarıktır. Bunların hepsinin üzerinde tek tek durulması mümkün değildir. Bunun için ölümü ifade eden diğer örtmecelerin tablolaştırılarak verilmesi uygun görülmüştür.

Tablo 1: Ölümle İlgili Diğer Örtmeceler

Kaynak Dilde Örtmece	Sayfa	Hedef Dildeki Karşılığı	Sayfa
Eger Tektigul osı dertten <i>kaza bolsa</i> , kalja bergen ayıptı kisi kunına da jıgındı “kuniker” bolar edi.	KKO/31 5-316	Şayet Tektigul bu dertten <i>ölürse</i> hakkını veren suçlu, diyetini de ödeyecek sorumlu “günahkâr” olurdu.	KKV/119
Arada tağı bir-eki juma öter-ötpeste Tektiguldın katal tagdını mandayına jazgan <i>kazası jetti</i> .	KKO/32 0	Aradan daha bir iki hafta geçer geçmez acımasız <i>kaderin yazgısı</i> Tektigul’un <i>başına geldi</i> .	KKV/123
Kündiz-tüni jılavda bolıp esengirep otırganımızda, endi bul üydin erkekteri <i>ketti</i> , ılgıy urgaşı ul bolıp otıra almaydı, dünyesin bölip alamız, katındardı arkaysımız koldı-kolumızga alamız dep, balalarımın <i>bet topırağı jasırılmay jatıp</i> , suvık sözdü jürgizdi goy.	KK/265	Gece gündüz ağlaştığımız zor günlerimizde artık bu evin erkekleri <i>gitti</i> , geriye kalan yalnız kadınlar. Onlar aile olarak kalamaz, mal mülklerini paylaşıyoruz, hanımların her birini avucumuza alırız, diye çocuklarımızın <i>daha ölüsü soğumadan</i> dedikodular ayyuka çıktı.	KG/76
Momındığı, biyazı sıpayılığı kaday edi, <i>topırağın torka bolgır</i> , karagım!	KK/265	Saflığı, beyefendiliği ne kadar iyiydi. <i>Toprağı bol olasıca</i> yavrum.	KG/76
Sonda agızıp kelip bas salıp, alkımına gürr etip kaba tükende, tay köterip tura almay Kökserektin astında <i>ajal taptı</i> .	K/295	O anda süratle atılıp boğazından hırıldayarak kapınca, tay kendini toplamaya fırsat bulamadan Kökserek’in altında <i>can verdi</i> .	K/102
Baktugil serik atın <i>kurban kılıp</i> , janın amandap, bul jolğı javdan kutılıp ketti.	KKO/39 8	Baktigul can yoldaşı atını <i>kurban edip</i> canını kurtarıp bu seferki düşmandan sıyrılmıştı.	KKV/187
Sol küni suvda agıp kele jatkada: “ <i>Bitken sagatım osı</i> ”, - dep oylagan.	KKO/40 0	O gün suda sürüklenip giderken: “ <i>Ölüm saatim bu</i> ” diye düşünmüştü.	KKV/189
Köp jas <i>kırşımınan kıyıldı</i> .	KKO/22 3	Birçok genç <i>hayatını kaybeder</i> .	KKV/39
Denesinin jartısın kar baskan. Akesinin beyitine jabısıp, kasiretti <i>ömirdin akırgı kuvatın</i> sol jerde <i>bergen eken</i> .	KK/279	Vücudunun yarısı karla kaplı. Babasının mezarına sarılıp, hüznü <i>ömürünün son nefesini noktalamıştı</i> .	KG/87

2. HASTALIKLA İLGİLİ ÖRTMECELER

Animizmin inanç olarak hâkim olduğu dönemlerde hastalıkların tabiatüstü güçlerden kaynaklandığına inanan insanlar, sağlık ile ilgili olarak ortaya çıkan olguları kendince açıklama ve çözüm yolları aramışlardır. Özellikle tedavisi olmayan veya uzun süren, çok sayıda insanın ölümüyle sonuçlanabilen hastalıklar için çeşitli güzel adlar kullanmışlardır.

Çiçek hastalığının ciltte oluşturduğu kötü izlerin, hem koku hem şekil olarak güzel olan

çiçeğe benzetilmesi tipik bir örtmece örneğidir. Çiçek aşısı bulunmadan önce salgın hâlinde ölümle sonuçlanabilen bu hastalık için güzel bir bitki olan *şeseşek* 'çiçek' denmesinde, insanların söz konusu hastalığa, dolayısıyla onu gönderen sahibine karşı duydukları dehşet ve korkusunu, güzel bir kelimeyle adlandırmak suretiyle bu ruhu öfkelenmemeye niyetini görmek mümkündür (Ospanova 2014: 84). Bu durum dünyada olduğu gibi Türk toplumlarında da yaygın olarak görülen bir kaçış ve sığınma olgusudur. Aşağıdaki cümlede kaynak dildeki *şeseşek şığıptı* ifadesi hedef dile *çiçek çıkarmış* şeklindeki örtmeceyle aktarılabilir ve böylece *hastalık* sözcüğü anılmadan da bu kavram örtülü bir şekilde dile getirilebilirdi:

Songı juldarda közdegen maksatı kolbasılık bolıp, ayagında, ogan da jetip, egesken elinen kegin alıp eges gılıp jürgende şeseşek şığıptı. Şeseşek avır bolıp, tösekte kozgala almay köp uvakit jatıp kalgan. (KK/254)

Son yıllarda arzusu lider olmaktı. Amacına ulaştığında, karşı gelen halklardan intikamını almak için mücadele ederken çiçek hastalığına yakalandı. Hastalığı şiddetlenip, yataktan kalkamaz hale geldi. (KG/67)

Artınan ağayın-tuoganı jılap barsa, şeseşeginin avızdarın şekpen kajap, kotırınıp suvı şekpeninin sırtına şıp-şıp şığıp ketken eken deydi. (KK/254-255)

Arkasından akrabaları, kardeşleri ağlaşarak geldiğinde, vücudundaki yara baş uçlarının giydiği cepkeni aşındırdığını, açılan yerlerinden çıkan cerahatin cepkenin sırtına damla damla çıktığını gördüler. (KG/67)

Ağır hasta iken zamanının çoğunu yatakta istirahat ederek geçirmeyi tasvir eder nitelikte birçok örtmece vardır. Bunlardan *töseşek tartıw* 'yatak çekmek', *töseşek tartıp jatıw* 'yatağı çekip yatmak, döşekte yatmak' veya *sartöseşek bolıw* 'sarı döşek olmak' örtülü sözlerinin hedef dildeki tam karşılıkları *yorgan döşek yatmak*, *yatak yorgan* (veya *döşek*) *yatmak*, *yatalara döşenmek*, *yatalara düşmek* şeklindedir. Nitekim aşağıdaki örneklerde söz konusu deyim şeklindeki örtmeceler isabetli kullanım bulmuştur:

Kıskı sogım kezinde Baktıgul Salmennin sokkısınan töseşek tartıp dertti bolgan inisin aytıp, Satke şığıp, Salmennen kalja surap edi. (KKO/319)

Kışın kesim zamanında Baktıgul Salmen'in darbesinden yatalara düşüp hasta olan kardeşini Sat'a anlatıp şikayet ederek Salmen'den hakkını istemişti. (KKV/123)

Artınan nemene, eki-üş kün ötken son kattı jıgılıp, töseşek tartıp jatıp kaldı. (KK/267)

Ne çare, hemen ardından birkaç gün sonra halsizleşip yatağa düştü. (KG/78)

Senin sokkına jıgılıp, sartöseşek bolıp altı ay kıs jatıkanda, jıyırma jıl bosaganda şirigen sol Tektıgulga tım kurısa katkan toktı – kalja berdın be? (KKO/338)

Senin darbenden yıkılıp yatalara düşüp altı ay kış boyu yatarken yirmi yıl kapının önünde çürüyen o Tektıgul'a hiç olmazsa bir cılız toklu dahi verdin mi? (KKV/138-139)

Eskiden tedavisi olmayan ve insanlara korku salan hastalıklardan biri de sarılıktı. Bunun her iki dilde de örtüşen biçimlerinin kullanımı dikkat çekicidir:

Uzakka sozilgan sarı avruv bügingidey abden mendetip kelgen şagında Tektıgul töseşek jaktırmay, jambası tesilip kiynalgannan, aga-jengesinin sol töseşekti kün sayın bir kaktııp, jumsartıp saluoga tilek etetin. (KKO/314)

Uzun zamandan beri sarılık hastalığı, bugünkü gibi bütünüyle şiddetlenip geldiği zaman, Tektıgul yatmaktan bezip kalçaları oyulmuşçasına duyduğu rahatsızlıktan dolayı ağabeyiyle yengesinden günde bir kez yatağı silkeleyip havalandırarak değiştirip sermelerini istiyordu. (KKV/118)

Bazı ifadelerin çevirilerine bakıldığında, cümlenin anlamına ve bağlama göre değişik kullanımların tercih edildiği görülür. Bunlardan biri, insanlık tarihinin en ağır hastalıklarından biri olan veremdir. Kazak Türkçesinde verem hastalığına verilen *jinişkergen avruv*, *jinişkergen navkas* adlandırmalarının Türkiye Türkçesindeki tam karşılığı *ince ağrı* veya *ince hastalık*tür. Ancak çeviride birebir kullanım yerine *çaresi bulunmaz hastalık* ve *iyileşmeyen hastalık* şeklindeki

farklı örtmece sözler tercih edilmiştir:

Odan keyin jinişkergen, sargaygan avruv boldı deysin. Ol avruvmen kim avırmaydı? (KKO/319)

Ondan sonra kardeşin elden ayaktan düşüp çaresi bulunmaz hastalığa yakalandı mı diyorsun? O hastalığa kim yakalanmaz ki? (KKV/123)

Senin inin tügil, tilese Salmen men ağası Sat ekevimizdi tapkan şeşemiz, avzıman ak maydı ağızıp oturıp-ak, sol jinişkergen navkastan kaza bolgan. (KKO/319-320)

Senin kardeşin bir yana, Salmen ve ağabeyi olan ben ikimizi doğuran annemiz bir eli yağda bir eli balda olduğu halde o iyileşmeyen hastalığa yakalanıp ölmüştü. (KKV/123)

Jinişkergen avruvmen kудay algan inindi aketken ajal men dep pe en? (KKO/338)

Çaresi bulunmaz hastalığa yakalanıp Allah'ın aldığı kardeşinin eceli ben miyim? (KKV/139)

Kaynak dilde bedensel engel ifade eden örtmecelerden *suv karangı*, başat isim olan *sokır* 'kör' yerine kullanılır. Bu kavram hedef dilde ise *âmâ* ve *görmez* olmak yapılarıyla yansıtılmıştır:

Ol jana arada eki közinen ayrılğan suvkarangı edi. (KK/260)

Çünkü kadın yakın zamanda iki gözünü de kaybetmiş bir âmâ idi. (KG/72)

Jakıp ölip, köp jilagan son, sol közi az künde suvkarangı boldı. (KK/262)

Yakup öldükten sonra sürekli ağlayınca sol gözü birkaç gün içinde görmez oldu. (KG/74)

3. EŞ İÇİN KULLANILAN ÖRTMECELER

Kazak halkında diğer Türk halklarında olduğu gibi eşlere verilen çeşitli adlandırmalar vardır. Türk aile yapısı, edeplilik, eşe verilen değer gibi birtakım sosyal ve kültürel özellikleri yansıtan bu tür adlandırmalardan en çok kullanılanı *joldas* 'yoldaş'tır. El ele verip aynı yola çıkan hayat arkadaşına verilen bu örtülü ifade Türkiye Türkçesinde de yaşamasına rağmen *eş* kelimesi en sık kullanıma sahip olanıdır:

Kadışaday apkesi sondaylık erkin tirşiliktin iyesi bolıp turgan şakta ajesi bir maktasa, avıl-avdannın ülkeni jane tügel kadirleytin Kenjehan sol apkesinin joldası bolgandıktan, Cameş kari jezdesin işi sırtımen tügel kurmetteytin bolgan. (EK/247)

Kadışa gibi abla, öylesine hür bir hayatın sahibi olduğu zamanda, büyükannesini onu överken, obanın büyüğü ve herkesin saygı gösterdiği Kenjehan'ın, ablasının eşi olmasından dolayı Cameş, yaşlı eniştesine karşı içten içe saygı duyuyordu. (EG/60)

Sondaylık köp turgılsatırı kadirlegen atkaminerden en jaksı körgen joldası özünün apkesi ekenin oylaganda, Cameştin könlüne birer uvakıt maktan payda bolganı da bar-dı. (EK/247)

Böylece, ablasının birçok eş, dost ve ileri gelen insanların en sevdiği arkadaşı olduğunu düşündüğünde Cameş'in gönlünde bazen gurur tohumları yeşeriveriyordu. (EG/61)

4. SONUÇ

Avezov'un eserlerinde dilin vazgeçilmez unsurlarından olan örtmece söz/sözcüklerden sık sık yararlanıldığı görülür. Hayatın her anında ve alanında kullanımına ihtiyaç duyulan örtülü ifadeler anlatıma zerafet katar. Dildeki bu değiştirme olgusu, edebî eserlerdeki örtmece kullanımının hedef dile aktarılmasında üzerinde titizlikle durulması gereken bir konudur. Bu bağlamda aynı etkiyi sağlama ve edebî değeri koruma açısından bazı örtmecelerde ifade yetersizliklerinin olduğu tespit edilmiştir. Bu durum, hedef dilde birebir kullanımın olmayışı ile açıklanabildiği gibi, bazen örtmece yerine başat adlarının tercih edilmesinden kaynaklanabilmektedir.

Bununla beraber, örtmecelerin çevirilerinde bazen yapısal niteliklere pek dikkat edilmemesinin yanı sıra anlamsal boyutta kaynak dildeki örneklerle yaklaştırılma çabası bulunan ifadelerin kullanımı da söz konusudur.

Bazı örtmecelerin karşılıklarında yine örtmece olan yapılardan faydalanılmıştır. Önerimiz, Kazak Türkçesinin Türkiye Türkçesiyle yakınlığı göz önünde bulundurularak hedef dilde aynen geçen veya yapı bakımından az çok farklılık göstermekle beraber aynı anlamı taşıyan örtmecelerin kullanılmasıdır. Bunun yanı sıra, çevirilerde örtmecenin deyimlerle benzerliklerini dikkate alarak ortak söz/sözcüklerin veya hedef dildeki karşılıklarının verilmesi sağlanmalıdır.

ESER KISALTMALARI

EK : Eskillik Kölenkesinde

EG : Eskiliğin Gölgesinde

J : Jetim

Y : Yetim

K : Kökserek

KK : Korgansızdın Küni

KG : Korunmasızların Günü

KKO: Karaş-Karaş Okiygası

KKV: Karaş-Karaş Vak'ası

KS : Karalı Suluv

YG : Yashı Güzel

KAYNAKÇA

- AHMETOV, Adil Kurmanjanulı (1995), *Türki tilderindeki tabu men evfemizmler*, Kazakistan Cumhuriyeti Milli Bilim Akademisi, A. Baytursınulı Dil Bilimi Enstitüsü, Kazak Devlet Dünya Dilleri Üniversitesi. Almatı: Gılım.
- AKSAN, Doğan (2003), *Her Yönüyle Dil. Ana Çizgileriyle Dilbilim-III*, Ankara: TDK Yayınları.
- DEMİRCİ, Kerim (2008), "Örtmece (Euphemism) Kavramı Üzerine", *Milli Folklor*, 10 (77): 21-34.
- GÜNGÖR, Ahmet (2006), "Tabu-Örtmece (Euphemism) Sözler Üzerine", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 29: 69-93.
- KARABULUT, Ferhat-OSPAÑOVA, Gülmira (2013), "Örtmece Sözlerin Mantığı: Kazak Türkçesi ile Türkiye Türkçesinde Karşılaştırmalı Model Analizi", *Teke Dergisi*, 2 (2): 122-146.
- KİLLİ, Gülsüm (2006), "Hakas Türkçesinde Tabu Sözler ve Örtmece", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 3 (3): 50-65.
- MATIJANOV, K.İ. (2007), *Kazaktın otbasılık folklorı. Monografiya*, Almatı: Arıs.
- Muhtar Avezov. *Hikâyeler*. (1997), (çev. Z. İsmail ve A. Güngör), Ankara: Bilig Yayınları.
- OSPAÑOVA, Gülmira (2014), *Türkiye Türkçesinde Örtmeceler*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış doktora tezi).
- TÖRENEK, Mehmet (2005), "Yol ve Yolculuk Benzetmeleri Bağlamında Şiirimizde Ölüm", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 28: 129-143.
- USLU, Muazzez (2007), *Çeviri ve Yorumbilgisi*, Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi).
- ZELENİN, Dmitriy Konstantinoviç (1929), *Tabu slov u narodov Vostoçnoy Evropı i Severnoy Azii. Çast II. Zapreti v domaşney jizni*, Sbornik Muzeya Antropologii i Etnografii, C. IX, Leningrad.